

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Філософський факультет

Кафедра етики, естетики та культурології

«Ф. НІЦШЕ: КРИТИКА ТРАДИЦІЇ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ»

Кваліфікаційна робота за освітньо-професійною програмою «Філософія»

за спеціальністю 033 «Філософія»

на здобуття освітнього ступеня бакалавра філософії

Студент-виконавець:

Пахольчак Денис Володимирович

IV курс

спеціальність 033 «Філософія»

ОПП «Філософія»

Науковий керівник:

Єфіменко Віталій Віталійович

кандидат філософських наук, доцент

Допущено до захисту:

протокол №____ від

_____ 2024 р.

Зав. кафедри _____

Київ-2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІДЕЙНІ ДЖЕРЕЛА ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ	5
1.1. Філософсько-історичний контекст	5
1.2. Ніцше і Кант: захоплення, критика, подолання	6
1.3. Вплив ідей Шопенгауера на становлення етико-філософського вчення Ніцше.....	10
1.4. Творчий потенціал ідей Емерсона в опрацюванні Ніцше.....	133
РОЗДІЛ 2. КРИТИКА ТА ПОДОЛАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ МОРАЛІ... ..	188
2.1. Проблема походження моралі.....	188
2.2. Основні положення критичного аналізу традиційних моральних цінностей	244
2.3. Переоцінка цінностей, «Надлюдина».....	344
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ Ф. НІЦШЕ	444
ВИСНОВКИ	4849
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність теми дипломної роботи. Вплив Фрідріха Ніцше надзвичайно важко переоцінити. Проблематика, яку він висвітлює в своїх творах, залишається актуальною і на сьогоднішній день. Дослідження філософських поглядів Фрідріха Ніцше має виняткове значення задля бачення сучасної сфери етики. Аналіз концепцій Ніцше щодо переоцінки моральних цінностей надає глибше розуміння ціннісного контексту в якому перебуває людина сучасності. В секуляризованому світі сучасності розуміння важливості віднайдення ціннісних орієнтирів та необхідність прийняття відповідальності за своє життя є чи не найважливішим завданням – саме це і пропонує нам Ніцше. Осмислення ж Ніцшевого прагнення до автентичності та самотворення може надати необхідне підґрунтя до подальшого розвитку філософського дискурсу щодо питань свободи волі, сенсу людського життя, природи її буття тощо.

Об'єкт дослідження: етико-філософська спадщина Ф. Ніцше.

Предмет дослідження: критика традиційних моральних цінностей Ф. Ніцше.

Мета дослідження: проаналізувати специфіку ніцшеанської критики традиційної моралі; окреслити альтернативу традиційним моральним цінностям, яку пропонує Ніцше.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання наступних завдань:

- висвітлити джерела формування традиційних моральних цінностей з точки зору Ніцше;

- дослідити основні положення критики Ніцше традиційних моральних цінностей;
- проаналізувати концепцію «переоцінки цінностей», яку пропонує Ніцше;
- дослідити поняття «надлюдини» як нового типу етичного ідеалу;
- окреслити загальний філософсько-ідейний контекст в якому формуються ідеї та концепції Фрідріха Ніцше;

Методи дослідження: застосування загальнонаукових методів, таких як метод аналізу; історико-філософський метод, що дозволив простежити джерела Ніцшевої критики моралі; метод критичного аналізу, який дозволив уникнути заангажованості відносно розглянутої проблематики; компаративний метод, що дозволив простежити схожості між філософією Фрідріха Ніцше та інших філософів минулого; метод термінологічного аналізу, який дозволив детальніше розкрити основний термінологічний апарат Ніцше.

Робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків. Загальний обсяг роботи 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ІДЕЙНІ ДЖЕРЕЛА ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ

1.1. Філософсько-історичний контекст

Кінець XIX ст. позначився низкою надзвичайно важливих змін та трансформацій, що докорінно змінили життя європейців: зростання індустріалізації, урбанізації та стрімке збільшення науково-технічних досягнень. Такий швидкий поступ модернізації призвів до фундаментальних змін у самому способі життя та мислення пересічної людини того періоду. В той же час традиційні соціальні структури та системи вірувань, що виконували роль стабілізаційного фактору в наповненні життя сенсами та стабільністю, похитнулися внаслідок такого захоплення науково-технічним прогресом. В результаті чого багато людей опинилися в стані покинутості у хаотичному невизначеному світі, що вже не ґрунтується на тих шаблонах, що підтримували його протягом останнього тисячоліття.

Чи не найважливішим чинником такої ціннісної кризи був саме занепад традиційної релігії у вигляді християнського віровчення та зростання секуляризму серед ще донедавна переважно віруючого населення. Авторитет Церкви та традиційний релігійний світогляд вже було поставлено під сумнів епохою Просвітництва, яке в свою чергу змістило акценти на беззаперечну віру в раціональну здатність розуму. Зростання скептицизму щодо достовірності релігійної доктрини та загалом втрата віри у об'єктивно існуючий божественний порядок змусило людей до пошуку нового джерела сенсу та мети у своєму житті.

Теорія еволюції ставить під сумнів те бачення людини як вершини творіння, натомість підпорядковуючи її під сліпі закони безособового процесу еволюції. Людина, таким чином, поставала гвинтиком невпинної фабричної

системи і в сенсі еволюційного відбору найбільш пристосованих особин, і в сенсі буденної рутини середньостатистичної людини робочого класу.

З появою матеріалістичної та позитивістської філософії, з їх акцентом на емпіричному спостереженні та науковому поясненні, основи традиційної релігійної віри було підірвано.

Політичний ландшафт Європи також зазнавав змін. 1848 рік став роком революцій, що прокотилися континентом. В основі ж цих потрясінь був запит на докорінні зміни традиційного соціального та політичного устрою з вимогами щодо реформування застарілих систем, можливості замученості до політичних процесів простими громадянами та надання індивідуальних прав цим же громадянам. Постановня таких масових політичних рухів як націоналізм та соціалізм є відображенням того прагнення радикальних суспільних змін.

Саме на цьому тлі філософських та історичних потрясінь Фрідріх Ніцше розробив власний погляд на кризу цінностей та природу людського існування. Його погляди віддзеркалюють складнощі та суперечності процесу модернізації, відповідаючи на інтелектуальні та духовні потреби суспільства цього періоду.

Філософію Ніцше можна розглядати як відповідь на кризу цінностей і відчуття дезорієнтації та невизначеності, характерні для його епохи. Однак, замість того, щоб намагатися відновити старі переконання і системи вірувань, Ніцше прагнув сприйняти хаос і невизначеність сучасного світу як можливість для подальшого розкриття всього наявного в нас потенціалу.

1.2. Ніцше і Кант: захоплення, критика, подолання

Значення постаті Канта неможливо переоцінити, тим більше його значення саме для німецької філософії; перефразовуючи відому цитату Альфреда Вайтхеда («Найбезпечнішою загальною характеристикою європейської філософської традиції є те, що вона являє собою низку приміток до Платона»)[р. 39. Alfred North Whitehead. *Process and Reality*. New York: The Free Press. 1978.], можна з впевненістю сказати, що якщо після Платона вся подальша філософія є лише коментарями до нього, то після Канта вся подальша філософія є коментарями і до Платона, і до Канта. Тому ігнорувати таку особистість в контексті філософії Фрідріха Ніцше неможливо.

У першому творі Ніцше «Народження трагедії» він цілком схильно пише про Канта та виводить його в ранг одного з найвизначніших німців. Ба більше, Ніцше переймає положення філософії Шопенгауера, на якого теж значно вплинув Кант. Тому в ранній філософії Фрідріх оперує в контексті термінології цих філософів, хоча часто з критичної позиції.

Попри це, слід вирізняти раннього Ніцше, що часто запозичує термінологію та концепти у інших, та зрілого Ніцше, який намагається поривати зі всіма авторитетами, нещадно критикує їх та вибудовує свою власну систему цінностей і орієнтирів. Відхід від шанування Канта до проголошення його філософським опонентом відбувається після 1876 р. по завершенню «Невчасних міркувань», які оформили ранній етап (його можна охарактеризувати певною мірою як метафізичний) творчості Ніцше.[9, с.33]

Філософія Канта розрізняє світ, яким він постає перед нами (феномени), і світ, яким він є сам по собі, незалежно від нашого сприйняття (ноумен). За Кантом, ми здатні мати знання лише про феномени через обмеженість категоріями нашого розуму, такими як простір, час і причинність. Ноумени, або речі-в-собі, є непізнаними для нас, оскільки вони існують поза межами нашого сприйняття [1, с. 68].

Ніцше включає цю відмінність у 5 розділі «Народження трагедії», де він пише про те, що світ, який ми переживаємо, світ явищ, є лише видимістю або репрезентацією.

Ніцше приймав Кантову тезу про те, що ми не здатні пізнати світ таким, яким він є сам по собі, а тому розумові здібності відіграють вирішальну роль у конструюванні світу таким, яким ми його пізнаємо. Однак не слід думати, що Ніцше повністю копіює Канта. Навпроти, навіть у своєму першому творі він вже формує базис задля своєї подальшої критики. Приймаючи кантівське розрізнення феноменів і ноуменів, Ніцше закладає підґрунтя для своєї критики традиційної метафізики.

Загалом, критика Канта була спрямована проти догматичного характеру традиційної метафізики. Кант продемонстрував неможливість пізнання абсолютних сутностей та трансцендентних реальностей, тим самим, звуживши сферу застосування розуму лише сферою досвіду. Натомість Ніцше ще більш радикалізував цю ідею. На думку Ніцше, метафізика стає грою ідеологічних фікцій, що онтологізують логічні структури. Тим самим він заперечує претензії метафізики на досягнення абсолютного й універсального знання, зводячи її до рівня всіх інших способів пізнання. Таким чином, критика Кантом можливостей метафізичного пізнання стала основою для більш радикальної критики Ніцше, яка викриває саму метафізичну установку мислення як таку. Ніцше поглибив ідеї Канта про неможливість трансцендентного пізнання, показавши ілюзорність і лицемірство метафізичних теорій. Цим він відкрив шлях до подальшого руйнування основ класичної метафізики та становлення постметафізичного мислення. [7, с. 150-153]

Ніцше не сприймає універсалістський характер категорій, що структурують наш досвід, а також всеохопне захоплення розумом. Натомість

Ніцше надає перевагу поривам, емоціям та інстинктам, що є винятково важливими для наповненості життя. Холодність, байдужість та формалізація Кантового імперативу, в свою чергу, аж ніяк не могла б бути чимось корисним для життя, навпаки – таке життя набувало б чітких обмежених рамок та втрачало б присущу йому вітальність та порив. Отже, хоча кожна людина і не може сприймати реальність саму по собі, однак її сприймання феноменів залежатиме від її індивідуальних особистісних якостей, а не від універсальних структур характерних для всіх людей.

Важливо також зауважити, що попри численні згадки та заочну полеміку з Кантом, Ніцше не був ознайомлений з першоджерелами повною мірою. Якщо Шопенгауера Ніцше досліджує скрупульозно та сповна, то Канта – здебільшого у опосередкованій формі або ж фрагментарно, що підтверджується наявністю або скоріше відсутністю його праць у бібліотеці Фрідріха. [9, с. 32-33, 43-44]

Отже, вплив Іммануїла Канта на ранню філософію Фрідріха Ніцше є очевидним, про що свідчить адаптації Ніцше різних кантівських термінів і понять. Пізніші роботи Ніцше, як-от «По той бік добра і зла» та «До генеалогії моралі», демонструють зростаючий скептицизм Ніцше щодо кантівських ідей та бажання звільнитися від обмежень традиційної метафізики. Одним із ключових шляхів подолання Ніцше Канта була відмова від поняття апріорного знання та можливості об'єктивної істини.

У той час як Кант стверджував, що певні категорії розуміння, такі як простір, час і причинність, є необхідними та універсальними, Ніцше вважав їх лише людськими конструкціями, сформованими під впливом нашої конкретної перспективи та культурного контексту. Окрім цього, моральні філософія Іммануїла Канта з його ідеєю категоричного імперативу та морального обов'язку ставиться Фрідріхом Ніцше під сумнів. Ніцше

стверджував, що мораль не є універсальною чи абсолютною, а радше продуктом історичних та культурних контекстів.

1.3. Вплив ідей Шопенгауера на становлення етико-філософського вчення Ніцше

Восени 1865 року випадковим чином Ніцше купляє два томи першого видання книги «Світу як волі та уявлення», яка не знаходила свого читача вже майже п'ятдесят років – ані перше (1818 р.), ані друге видання (1844 р.) не отримало належної уваги. Однак незважаючи на це, Шопенгауер отримує найвідомішого шанувальника лише опісля своєї кончини. Ніцше з захопленням прочитує книгу і стає послідовником філософа з Данціга [9, с. 140]. Те, який вплив справила на Ніцше це випадкове придбання можна побачити у його першій роботі «Народження трагедії»: песимізм, трагізм, культура, любов до музики (що чи не найбільше споріднило Ніцше з шопенгауерівським баченням) та наслідування стилю. Фрідріх наводить цілі пасажі з цитатами та визначеннями взятими з «Світу як волі та уявлення», як наприклад, визначення музики як волі.

Така несподівана «зустріч» повністю змінює напрямок діяльності молодого Фрідріха і перенаправляє його на шлях філософії. Звісно, вплив класичної філології залишиться з ним до самого кінця, однак тематика творів поступово змінюватиметься в сторону філософії. З цього моменту він починає детальніше цікавитися історією філософії [9, с. 142].

Вже на ранніх етапах своєї творчості Ніцше описує своє негативне ставлення до мас і закликає «йти за власним закликком сумління» [12]. Однак «бути самим собою» надзвичайно важко, якщо слідувати за хибними авторитетами, саме тому правильне навчання вимагає не просто у вихованні, однак у звільненні від усього нав'язаного. Тому Ніцше називає справжніми

вихователями лише таких визволителів, які здатні привести людину до її справжньої сутності. Для себе таким вихователем Ніцше називає Артура Шопенгауера [12].

Ніцше вважає справжніми філософами лише тих, хто живе власним вченням і власними цінностями. Саме за такими людьми потрібно слідувати і брати приклад. Тому Шопенгауер і слугує для нього таким прикладом, тому що за власними переконаннями відмежовується від суспільства та держави. Відраза Ніцше до будь-яких масових явищ простежуватиметься до кінця життя.

Доволі показовою схожістю між Шопенгауером та Ніцше є їхня «невчасність», як це називає в своїх творах Фрідріх. Власне, останній за власним бажанням хотів досягти цієї «невчасності», адже на його переконання, будь-який видатний філософ завжди буде незрозумілим для своїх сучасників та випереджати власну епоху. Саме тому, як і праця Шопенгауера, так і доробок Ніцше знаходять своїх шанувальників та набувають популярності та розголосу вже після їхньої смерті (фізичної у випадку першого та символічної у вигляді захворювання другого).

Шопенгауер слугує для Ніцше прикладом у своїй безкомпромісності, індивідуалістичності та боротьбі з усталеними нормами та цінностями. Саме цю боротьбу і продовжить Ніцше.

І хоча в подальшому позиція Шопенгауера (в тому числі щодо метафізики) буде поставлена під критику від Ніцше, який впродовж свого життя не вбачав інтересу в предметі дослідження метафізики як такої (навіть гостро виступав у подальшому проти будь-якої метафізики), у своїй ранній творчості повністю приймає та переймає позицію Шопенгауера, якого взагалі можна назвати саме метафізичним філософом в сенсі сфери його діяльності. З плином

часу і утвердженням Ніцше як самостійного філософа з власним термінологічним апаратом, він відходить від своїх положень в ранніх творах. Головним предметом цікавості Ніцше є етика та проблеми моралі, які він не поспішає обґрунтовувати метафізичними засадами, на відміну від Шопенгауера [26, р. 241-250].

Попри це, позиція Ніцше і надалі мало схожість з шопенгауерівською, наприклад, щодо ірраціональності та імпульсивності, які притаманні природі світу[9, с 147-148].

Воля постає у домінуючій позиції над розумом/інтелектом у обох філософів[33, vol. 2, ch. 19, р. 201][14, с. 43-44]. Пізніше Ніцшеве відкидання і заперечування авторитетів ніяк не вплинуло конкретно на цей аспект його філософії. Трансформація ж «волі до життя» у «волю до влади» лише підкреслює наявність волі як такої у світогляді Ніцше. Однак, звісно, відмінність двох «воль» полягає у тому, що Ніцше не зачіпає космологічного пояснення, а фокусується саме на людському вимірі її проявлення. Предметом його цікавості була конкретна моральна цінність волі [26, р. 244-245].

Етичні ідеали обох мислителів можна охарактеризувати як протилежні, адже песимізм Шопенгауера полягав у тому, що задля уникнення або ж послаблення страждань необхідна так звана «негація волі», тобто заперечення цієї невблаганної сили, яке проявляється у співчутті до страждань; життя це найбільше зло, з якого слід вирватися. Ніцшева позиція діаметрально протилежна, адже він наголошує на тому, що ми не повинні противитися волі, навпаки, нам необхідне утвердження волі. Сила, боротьба і вітальність – ось що є благом для Ніцше. Таким чином воля є не лише метою, але й засобом[26, р. 248-249].

Зрештою, Ніцше знайшов у Шопенгауері споріднену душу, яка наважилася кинути виклик раціоналізмові свого часу. Наголос Шопенгауера на ірраціональній природі волі забезпечили Ніцше фундамент, на якому він будував власну філософію. Концепцію «волі до влади» Ніцше можна розглядати як пряму відповідь і трансформацію «волі до життя» Шопенгауера.

Однак у міру того, як Ніцше дозрівав як філософ, він почав суттєво розходитися з Шопенгауером. У той час як Шопенгауер залишався прихильником метафізичного ідеалізму, Ніцше все більше схилявся до більш натуралістичної та життєствердної філософії. У постаті Шопенгауера Ніцше віднайшов натхнення, провокацію та поштовх до власних оригінальних філософських пошуків.

1.4. Творчий потенціал ідей Емерсона в опрацюванні Ніцше

Постать Емерсона займає особливе місце у житті та філософії Фрідріха Ніцше. Найвиразніше це підкреслює той факт, що постать Емерсона залишається без суттєвої критики зі сторони Ніцше, на відміну від Шопенгауера та Канта. Вплив та захоплення Емерсоном супроводжуватимуть Ніцше протягом усього його життя. І хоча це може здаватися доволі дивним, на перший погляд, однак схожість між філософськими поглядами Емерсона та творчості Ніцше прояснює це. Сам же Фрідріх прямо пише, що відчуває себе «спорідненою душею» з Емерсоном. Попри це, згадок про останнього у творах Фрідріха обмаль, якщо порівнювати з вже згаданими Кантом та Шопенгауером.

Дослідження бібліотеки Ніцше, яка збереглася до нашого часу, показало, що він був винятково занурений у праці Емерсона, адже збірник есеїв з-поміж інших книжок був усіяний нотатками та записами самого Фрідріха [36, 374 р.]. Такий спосіб читання, хоча і був притаманний для Ніцше, однак інші книги

містили більш лаконічні коментарі або ж не містили їх зовсім. Тому можна з впевненістю сказати, що читання Емерсона чи не найбільше спонукало Ніцше до розмислів та продукування своєї філософії.

Найбільш помітним зв'язок між двома мислителями простежується в період написання «Веселої науки» на початку 1880-х років. В цей час Ніцше робить збірку виписок з «Есеїв» Емерсона. Ці ретельно відібрані уривки, які Ніцше переніс до своїх записників, розкривають ідеї, які викликали у нього найбільший резонанс. Вони демонструють глибокий духовний зв'язок, який Ніцше відчував по відношенню до Емерсона [36, р. 372-373].

«Ne te quaesiveris extra» (укр. «не шукайте того, що знаходиться поза вами) – ця цитата слугує вступом до есе Емерсона під назвою «Self-Reliance» («Самодостатність»). Це чудово ілюструє схожість між двома філософами. У цьому есе він пише: «То хіба так погано бути незрозумілим? Піфагора не розуміли, Сократа не розуміли, й Ісуса, і Лютера, і Коперника, і Галілея, і Ньютона, і кожного чистого та мудрого духа, який коли-небудь приймав плоть. Бути великим означає бути незрозумілим» [28, р. 22]. Пряму відповідність цього твердження ми можемо побачити у Ніцше, який наводить поняття «поза часовості» як необхідній характеристиці кожної великої постаті. «Позачасового» філософа не зможуть зрозуміти його сучасники, адже вони завжди перебуватимуть у рутині сучасної буденності.

Також можна спостерігати і схожу відразу до мас та егалітарності у двох мислителів. У своєму творі «The Conduct of Life» («Поведінка життя») Емерсон пише: «Маси грубі, кульгаві, недороблені, згубні у своїх вимогах і впливі, їх потрібно не лестити, а навчати. Я не хочу їм ні в чому поступатися, але приборкувати, виховувати, ділити, розбивати і витягувати з них окремих людей. Найгірше в милосерді те, що життя, які ви просите зберегти, не варті того, щоб їх зберігати. Маси! Лихо - це маси» [27, chapter VII, Considerations

By The Way]. Ніцше також висуває прихильність до індивідуалізму та закликає чинити опір будь-якому «стадному конформізму», тому його позиція щодо аристократизму та елітарності є такою, що цілком можливо, виникає під впливом читання творів Емерсона.

Слід зазначити, що Ніцше не знає англійської мови, а тому читає твори Емерсона у перекладі на німецьку, які містили достатньо перекладацьких помилок, що в свою чергу могло викривити їхнє розуміння.

У другому «Несвоєчасному міркуванні» Ніцше критикує принцип історизму, який став домінуючим культурним трендом ХІХ століття, стверджуючи, що історична наука має бути підпорядкована вихованню людини і слугувати засобом для досягнення мети, а не самоціллю. Тому нагальною потребою виступає формування суб'єктивної перспективи історії, яка допомагатиме з вирішенням проблем сьогодення, а не примарного прагнення до об'єктивного розуміння історичних процесів, що ніяким чином не допоможе конкретному індивіду в його буденних потребах. Натомість кожна людина повинна докладати всіх зусиль задля того, аби найвизначніші або ж геніальні особистості могли виникнути – таке прагнення є шляхом до ідеалу, на якому кожна людина здатна змінитися відповідно до власних докладених сил. Доволі сильно це нагадує ідеї Емерсона: він вбачав в великих людях не просто об'єкт для поклоніння, однак як приклади і свідчення висот, до яких може здійнятися кожен. Однак таке звеличення можливе і тісно пов'язане з чеснотою впевненості в собі, яку він вважав джерелом геніальності та героїзму, саме ця риса допомагає визначній людині продовжувати слідувати власному покликанню. Виступаючи за вибірковий і суб'єктивний підхід до вивчення історії, і Ніцше, і Емерсон прагнули дати людині можливість творити власні цінності та смисли без трепетного та сковуючого огляду на минуле, однак з прагненням до майбутнього [36, р. 376].

Ідеї Ніцше щодо прийняття життя у всіх його складностях та викликах, любові до долі, чітко перегукуються з закликком Емерсона до опори на власні сили.

Хоча Ніцше та Емерсон поділяли спільний вектор на прийняття життя у всіх його проявах, все ж, їхні бачення були поміщені у різні, можливо, навіть у протилежні теоретичні рамки. Емерсонівський amor fati впливав з його віри в морально і телеологічно впорядкований космос, тоді як Ніцше радикально відкидав ідеї божественного промислу і прогресу в історії. Для Ніцше amor fati був радикальним засобом, породженим трагічним сценарієм, де не існує істини чи сенсу, окрім того, що людина може створити для себе сама [36, р. 388].

Підсумовуючи, слід зазначити, що глибоке захоплення Ніцше філософією Емерсона стало значним відходом від панівних європейських інтелектуальних течій його часу. У той час як багато його сучасників погрязли в песимізмі, Ніцше знайшов в Емерсоні споріднену душу, яка стверджувала цінність і творчий потенціал особистості, притаманні людині. Ідеї Емерсона про опору на власні сили, важливість прийняття життєвих викликів і необхідність для особистості створювати власні цінності глибоко резонували з філософським проектом Ніцше. Знайомство з філософією Ральфа Волдо Емерсона дало Ніцше поштовх до розвитку власної життєствердного світогляду, який сильно відрізнявся від пануючої європейської традиції на той час. В деякому сенсі, звернення до американського філософа допомогло Ніцше вийти за рамки і окреслити новий шлях, з особливим акцентом на силі індивідуальної волі та необхідності ствердження життя у всіх його проявах.

Висновки до розділу 1.

Криза цінностей, з якою стикнулася Європа XIX ст. стала тим ґрунтом, на якому виникає критичний розгляд Фрідріхом Ніцше традиційних моральних систем. Взаємодія Ніцше з такими мислителями, як Іммануїл Кант, Артур Шопенгауер, Ральф Волдо Емерсон та історичний контекст його часу заклали фундамент його унікального філософського світогляду. Критично аналізуючи та синтезуючи ідеї своїх попередників, Ніцше розробив філософію, яка кинула виклик традиційним уявленням про мораль, істину та мету людського існування.

РОЗДІЛ 2. КРИТИКА ТА ПОДОЛАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ МОРАЛІ

2.1. Проблема походження моралі

Просуваючись до своєї зрілої творчості, Ніцше повністю переходить на позиції критика традиційних уявлень про мораль. Загалом, він виступає проти будь-якої абсолютної та об'єктивної природи моралі. Християнська ж її форма підпадає під критику через, по-перше, її поширеність; по-друге, тому що Ніцше живе в середовищі, де християнські цінності та традиції побутують вже протягом тисячі років, а отже, обізнаність Ніцше щодо християнства є глибшою (на відміну від ісламу чи юдаїзму). Тому критику від Ніцше щодо християнства слід сприймати як критику монотеїстичних релігій з претензіями на об'єктивну істинність в цілому.

Ніцше стверджує, що моральні принципи, які претендують на всеохопну істинність, в своїй суті є лише засобами для маніпуляції та регуляції суспільств. Ці норми визначали певну прийнятну поведінку, пропонуючи рамки, в яких може діяти індивід у своїх взаєминах з іншими, задля досягнення порядку, необхідного владним структурам. Така обмеженість, в свою чергу, придушувала будь-яка форму особистісного самовираження та запобігала виникненню індивідуальним цінностям, які б суперечили суспільним нормам. Таким чином, моральні цінності слугують певним оздобленим фасадом, що дає людям впевненість у «правильності» їхніх дій, формує хибні переконання та ілюзії, що нібито ґрунтуються на божественному походженні та універсальності їхньої дії. Натомість, вони слугують лише як інструмент в руках інституцій, як-от держава, церква тощо.

Для Ніцше мораль не має божественного походження, однак має чітку еволюцію, яку можна простежити в історії. Тому вивчення історії моральних практик виявляє їхню не-універсальність. Вивчаючи, як і чому конкретні

моральні кодекси виникали в різних контекстах, ми виявляємо їхню залежність від історичних факторів і суспільних потреб, викриваючи їх як продукти конкретних культур і епох, а не як вічні істини.

Генеалогія буквально означає історію чогось, зосереджуючись на його розвитку та змінах. Прикладом може слугувати генеалогічне дерево, однак замість родоводу та членів родини – дерево ідей чи концепцій [25, р. 147]. Тому за допомогою ретельного відстеження історії розвитку моральних понять, ми з легкістю зможемо продемонструвати їх справжню суть, яка піддавалася змінам під впливом історичних випадковостей.

Саме тому поняття будь-якого об'єктивного добра чи зла руйнується після застосування такого підходу. Натомість, терміни «добро» і «зло» відображають перспективи та інтереси домінуючих груп у конкретному соціально-історичному контексті.

Ці ж інтереси і стали тим, що визначило дві різні системи цінностей – «шляхетську мораль» та «мораль рабів», заснованих на індивідуальних критеріях, об'єднуючим елементом яких слугує кінцеве прагнення до досягнення покращення свого життя (однак в міру можливостей та якостей конкретного індивіда).

Дихотомія «добро»/«зло» виникає в контексті «моралі рабів», що притаманна будь-яким пригнобленим чи маргіналізованим верствам. Така мораль виникає з реакційної позиції по відношенню до сили інших. Завдяки приписанню негативної конотації своєму гнобителю, пригноблена людина в своїх очах вивищується та отримує певну значущість. Така людина часто прагне помсти і відчуває постійну образу, а головне – висуває недовіру будь-якому вияву життєрадісності та життєствердності. Тому у неї як позитивні визначатимуться такі якості, як смиренність, співчуття, всепрощення,

самовідданість та безкорисливість – цінності, пов'язані з підпорядкуванням, емпатією і відмовою від самоствердження [34, р. 97-103].

Дихотомія «добре»/«погано» виникає в контексті «шляхетської моралі» панівного класу. Маючи владу, людина визначатиме свої цінності саме в контексті утвердження власної домінації та поширення своєї влади, тому той, хто має силу та владу підпадає під категорію «добре», натомість той, хто влади не має – «погано». Людина «шляхетної моралі» створює власні цінності на основі свого досвіду і прагнень, зосереджуючись на розширенні можливостей, подоланні викликів, формуванні власної долі та ігноруванні будь-якого зовнішнього схвалення чи засудження. Така система цінностей зміцнюватиме та виправдовуватиме соціальне становище панівних груп. Тому такі якості, як мужність, благородство та самовладання – цінності, пов'язані з правлінням, володарюванням і здійсненням влади – вважатимуться позитивними [34, р. 97-103].

Однак такий Ніцшевий поділ на «рабську» та «панську» мораль слід розглядати більш обачно. Хоча Фрідріх Ніцше і виступає як один з головних противників егалітарних течій, як марксизм, в якому клас пролетаріату умовно позначається «добрим», не слід вбачати у особі Ніцше карикатурного антагоніста егалітаризму, що підміняє клас пролетаріату у марксизмі аристократією. Це абсолютно не так, адже, хоча і дихотомія «рабської» та «шляхетської» моралі впливає з соціальних особливостей в історії, як «рабськість», так і «шляхетність» може бути притаманна будь-яким верствам, а отже, являючи собою внутрішні рушійні сили, притаманні кожній людині. Таким чином, людська природа сама по собі не є статичною та незмінною. Крім цього, суто «рабські» риси можуть також сприяти «життєствердним» рисам: «раби», яким бракує сили прямо протистояти своїм «господарям», можуть спрямовувати свої розчарування і прагнення у творче вираження; суворі реалії «рабства» вимагають від людей високого рівня дисципліни, яка

може перетворитися на цінну життєствердну рису, яка виховує наполегливість і здатність зосереджуватися на цілях, навіть перед обличчям труднощів. І навпаки, «шляхетські» риси можуть також піддаватися «життєзаперечувальним» тенденціям: зарозумілість може приспати пильність, запал та готовність до зовнішніх викликів людини, породжуючи інертність, неактивність та образу, яка виникатиме внаслідок невдач [30, р. 51-52].

При дослідженні еволюції моралі Ніцше зіштовхується з поняттям «Я». Якщо традиційно вважалося, що автономне «Я» має наперед визначену природу, що в подальшому обирає свої дії на основі об'єктивних моральних понять. Ніцше ж відкидає таке бачення, називаючи його метафізичною ілюзією [14, с. 21-22]. Натомість він припускає, що для первісних людей життя в громаді було необхідністю і запорукою виживання. Для регуляції ж життя таких груп потрібні були звичаї та правила, що підтримували б порядок у групі. Такі правила зрештою і сформували людську психіку на основі розуміння системи покарань та нагород у відповідності до таких правил. Цей процес засвоєння правил і самооцінки, що слідувала за ними, заклав основу для появи особистості, здатної до самоаналізу і морального судження [34, р. 54-56).

Таким чином, «Я» не є статичною сутністю, а радше конституюється через свої дії та взаємодії у світі. Соціально-історичні сили, які формують індивідів і впливають на їхні моральні рамки, не є зовнішніми обмеженнями, а радше невід'ємними компонентами їхнього буття. Така деконструкція вільного морального суб'єкта руйнує фундамент, на якому трималися традиційні етичні системи до цього.

Цікаво, що Ніцше називає давніх євреїв, авторів Старого Заповіту, першими в історії «переоцінювачами» - тими, хто кинув перший систематичний виклик панівній шляхетній системі цінностей класичного

світу. У викладі Ніцше єврейський народ «започатковує» «рабську мораль», яка виступила проти шляхетного етосу, де домінували аристократичні панівні цінності [34, р. 135-136].

В історичному контексті «мораль панів» передує «моралі рабів», адже перша займала чільну позицію в язичницьких суспільствах минулого. Однак її витіснення пов'язане з виникненням монотеїстичних релігій, як-от юдаїзм та християнство.

Таким чином, найбільшого удару по усталеній ієрархії та владі єврейської жрецької аристократії було завдано найнижчими та наймаргінальнішими верствами єврейського суспільства. «Найслабші» верстви не влаштував порядок речей, в якому панує несправедливість по відношенні до них, тому замість того, щоб підлаштуватися під наявну «панську мораль», вони перевертають її «з ніг на голову». Таким чином утворюється ціннісна система, де характеристики бідності, слабкості та безпорадності (що притаманні пригнобленим верствам) стають шанованими; в свою чергу, характеристики, притаманні аристократичному класу, як і сам аристократичний клас, виступають «злом». Така інверсія цінностей стала початком панування у суспільстві «рабської моралі».

Ключовою у поширенні «рабської моралі» постаттю є Ісус з Назарету. Він відіграв найвизначнішу роль у повстанні рабів проти влади аристократії. Цей момент в історії слугує відправною точкою витіснення і встановлення нових світоглядних цінностей, які на думку Ніцше, вже протягом двох тисяч років і донині панують у нашому суспільстві.

Ця єврейська переоцінка, підживлена образою пригноблених на своїх панів, являла собою акт «духовної помсти». Вона була успадкована і посилена християнством, яке універсалізувало моральні цінності слабких і нещасних в

усьому західному світі. Для Ніцше християнська доктрина – це конкретний приклад такої інверсії, яка замінила чесноти шляхетності та сили на чесноти пригноблених та слабких. Натомість Ніцше висвітлює язичницькі традиції як такі, що мали здорове розуміння моральних цінностей й визнає їх потенціал як інструменту формування індивідів та суспільств. Прикладом він наводить аристократичний поліс, ідеалізовану форму суспільства, якою керували обрані. Усталена система цінностей слугувала засобом для виховання людей, які мали бажані риси, такі як сила, мужність і лідерські якості [34, р. 135-136].

Перемога «рабської моралі» знаменувала появу та зосередження на універсальних об'єктивних цінностях, що нехтують суб'єктивним життєвим досвідом людини. Люди почали ненавидіти життя як таке у всіх його проявах, натомість марили не-життям, або ж «життям після життя». Такий порядок речей поширювався та укріплювався за допомогою Церкви.

Попри це, боротьба «панського» та «рабського» світоглядів тривала і надалі протягом історії. І незважаючи на те, що «рабська мораль» загалом не втрачала домінуючої позиції, аристократичні цінності певними сплесками відроджувалися в такі періоди, як наприклад, епоха Відродження (яку Фрідріх розглядає у цілком позитивному ключі). Однак такі раптові моменти «відроджень» аристократичних цінностей у подальшому завжди придушувалися широкими народними рухами, як-от Реформація чи-то Велика французька революція.

Християнізація Європи вводить в свою чергу поняття гріха, який Ніцше не вважає притаманним європейським традиціям, що сягають в Античність. Натомість, в давньогрецькій та давньоримській традиції побутувало поняття пороку як невідповідність ідеалам чесноти. Порок в Античності розглядається як слабкість характеру, яку натомість можливо подолати завдяки власним зусиллям та самодисципліні.

«Гріх, як він сприймається нині скрізь, де панує або колись панувало християнство, є почуттям єврейським і винаходом євреїв, і, беручи до уваги це тло християнської моралі, християнство насправді прагнуло до «євреєння» світу. якою мірою домоглося воно цієї мети в Європі, найвиразніше показує ступінь відчуження від грецької давнини — світу, що не знав почуття гріха, — яке зберігається у наших почуттях, попри щире бажання багатьох генерацій блискучих особистостей наблизитися до нього і включити у свій простір» [11, с. 128-129].

Мораль греків ґрунтувалася на поняттях краси, сили та мужності, а не на ідеї гріха перед вищим божеством. Таке розуміння є більш етичним та естетичним, а не релігійним.

Ніцше вбачає в греках необхідний для його сучасників і наступників приклад для наслідування. Стародавні греки, в особливості досократики, слугують для Ніцше тим втраченим взірцем життєствердної та довершеної культури. Тому звертання до Античності є необхідним задля побудови нових цінностей в сучасності. Таке звернення вже відбувалося в часи епохи Відродження; власне, Фрідріх Ніцше, вбачає, що сучасність потребує нову епоху «відродження» грецьких чеснот та ідеалів, що спонукатимуть нас прийняти життя у всій його повноті та у всіх його викликах та складнощах. Ідеал грецького «трагічного героя» є тим провісником нового типу людини, що в найбільших труднощах створює власні цінності, приймаючи життя у всій його трагічності та красі.

2.2. Основні положення критичного аналізу традиційних моральних цінностей

Ніцше кидає виклик усталеним основам християнської моралі та в цілому західній філософській традиції, що, на його думку, являють собою

втілення «рабської моралі» зі всіма наслідками, що з неї випливають: заперечення життя, породження слабкості та ресентименту.

Як вже зазначалося раніше, генеалогічний метод дослідження моралі демонструє її суб'єктивний характер, що залежить від інтерпретацій та перспектив епохи, соціального стану, конкретної людини тощо. Наші моральні судження завжди робляться з певної перспективи, сформованої нашими потягами, афектами та контекстом середовища.

«Не існує ніяких моральних феноменів, є тільки моральне тлумачення феноменів...» [14, с. 77]

Ніцше відмовляється від будь-якого морального реалізму та об'єктивності універсально діючих моральних істин. Сама ж мораль, як вже було вказано, створена людьми задля виправдання інтересів соціальної групи. Наразі ж «рабська мораль» зайняла чільну та домінуючу позицію у світі. Сама ж мораль не існує сама по собі, як і не має цінності самої по собі, однак виникає і набуває цінності лише у людському існуванні:

«Все, що має цінність у сьогоднішньому світі, має її не споконвічно, не за своєю природою — у природі немає жодних цінностей, — але завдяки тому, що всьому цьому надано цінність, подаровано її, а дародавцями виступаємо саме ми! Тільки ми створили світ, який щось важить для людини!» [11, с. 180]

Моральні «істини», за які ми чіпляємося, насправді є лише вкоріненими моделями інтерпретації, які стали для нас об'єктивно існуючими та значущими. Незважаючи на це, для Ніцше моральні інтерпретації не можуть бути цілком рівноцінними. Натомість, для нас важливим залишається визнати історично обумовлений характер наших моральних переконань і вже з цієї позиції пропонувати та застосовувати нові відмінні шляхи, що в свою чергу

можуть бути набагато сприятливішими для людського процвітання в майбутньому.

«Виголошуймо його, цей новий імператив: нам необхідна критика моральних вартостей, сама вартість цих вартостей має бути колись поставлена під сумнів, і для цього слід знати умови та обставини, з яких вони проросли, серед яких вони розвивалися та змінювалися [...] Вартість цих «вартостей» сприймали за даність, за факт, за те, що стоїть по той бік будь-яких сумнівів. Досі ні на йоту не сумнівалися й не вагалися, ставлячи «добро» вище за «зло», вважаючи його вартіснішим, бо воно, мовляв, сприяє людині, дає їй користь, забезпечує її розвиток (а заодно і її майбутнє). Невже? А що, якби істиною було протилежне? Тож як? А що, коли в «доброму» виявляється симптом занепаду [...] А що, коли саме мораль завинила в тому, що найвища можлива могутність і пишнота людства завжди була недосяжною?» [13, «Генеалогія моралі»; Передмова, §6]

На заваді до досягнення людського процвітання постає мораль, що під виглядом «вічних істин» вже тисячу років веде людство до занепаду та деградації. Щодо цього мотиву у Ніцше є думка про винуватців того, що «будівля» усталеної моралі не була зруйнована «природнім чином». У часи найбільшої зневіри до духовенства, церковних та релігійних структур, що були скомпрометовані своєю корумпованістю, жадобою, аморальністю, деспотизмом та лицемірством, християнство та його моральні цінності мали всі шанси втратити панівні позиції. Однак німці стали тим осередком, що приніс нам епоху Реформації, котра стабілізувала та відновила хиткий авторитет Церкви. На думку Ніцше, будь-яке реформування церковних структур не здатне відвернути неминучого, а тому німецька Реформація лише тимчасово продовжила вплив християнства. Декаданс притаманний християнству перед епохою Реформації є характерним для християнства в цілому, незалежно від епохи та часу.

«Німці занапали Європу, знищивши її останні значні культурні здобутки, – погубили Відродження. Ви, зрештою, розумієте чи хоч прагнете зрозуміти, що таке Ренесанс? Це переоцінка християнських цінностей, геніальна спроба, залучивши всі інстинкти і засоби, встановити протилежні, шляхетні вартості [...] Марнувати все – незмінне діяння німців. Реформація, Лейбніц, Кант і так звана німецька філософія, війна за «свободу», держава – це щоразу марнування вже створеного, нищення неповторного... Німців я вважаю своїми ворогами» [15, «Антихрист»; §61].

Таким чином, відстоюючи Реформацію, німці завадили Європі повністю перейнятися духом Ренесансу, який Ніцше розглядав як період інтелектуального та культурного відродження, що міг би привести до більш життєствердного і менш догматичного світогляду, наповненого шляхетними цінностями. Натомість Реформація відтермінувала цей момент.

Християнство ж Ніцше розглядає як корінь всіх негараздів, що занапали Європу. Християнська мораль ототожнюється з «рабською мораллю», що заохочує негативні, з точки зору Ніцше, якості. Така мораль є деструктивною, тому її панування та поширення породжує цінності, що суперечать здоровим та притаманним людині схильності.

«Повстання рабів у царині моралі починається з того, що саме озлоблення стає творчим і породжує вартості: озлобленість істот, які не здатні на справжню реакцію — реакцію вчинку — і які ховаються неушкоджені за уявною помстою [...] Такий ракурс оцінювання, ця доконечна потреба спрямовувати все назовні, замість на самого себе, якраз і є характерною рисою озлобленості: мораль рабів для свого виникнення потребує насамперед ворожого зовнішнього світу» [13, «Генеалогія моралі»; §10].

Так, джерелом «рабської моралі» слугує слабкість та озлобленість, що будуть формувати цінності, які «заперечують життя». Тому, повертаючись до витоків, слід детальніше охарактеризувати поняття ресентименту. Ресентимент виникає тоді, коли людина не в змозі діяти відповідно до своїх бажань та імпульсів через власну слабкість або обмеження.

Слабкі, не маючи змоги відстоювати свою владу безпосередньо, створюють моральну систему, яка перевертає цінності сильних, зображуючи силу як зло, а слабкість як добродієність. Таке творення цінностей – це спосіб для слабких утвердити свою владу опосередковано. Створюючи цінності, які прославляють слабкість і принижують силу, ресентимент заважає людям долати виклики і самовдосконалюватися. Ресентимент є вторинною позицією, адже потребує зовнішніх факторів і є реакцією на них, натомість нехтуючи факторами «внутрішніми». Людина, виражаючи своє незадоволення «зовнішнім», тим самим, нехтуючи світом «внутрішнім», і вкладаючи сили у деструкцію «іншого», ніж у «конструювання» себе.

«Такий ракурс оцінювання, ця доконечна потреба спрямовувати все назовні, замість на самого себе, якраз і є характерною рисою озлобленості: мораль рабів для свого виникнення потребує насамперед ворожого зовнішнього світу, потребує, кажучи мовою фізіології, зовнішніх подразників, щоб збуджуватися взагалі, тобто її активність може в принципі бути лише реакцією» [13, «Генеалогія моралі»; §10].

Традиційна мораль заперечує всю повноту життя, натомість принижуює аспекти нашого єства, які прийнято засуджувати. Однак розділення людини на дві частини – «високу» духовну та «низьку» тілесну, – безглузда; натомість Ніцше пропонує інший шлях: прийняття себе такими, якими ми є – ми є своїм тілом, що надає втілення всьому іншому у нас:

«—Я — тіло цілком і повністю, і нічого крім нього; а душа — це лише слово для чогось в тілі. Тіло — це великий розум, множинність з однією суттю, війна та мир, отара й пастух» [16, с. 22].

Проявом такої зневаги до тілесного виступає ідеал аскетизму або ж відмова від земних задовольень. Аскетизм, на думку Ніцше, продовжує вже намічену лінію заперечення життя, адже знову ж таки відкидає значні і важливі його аспекти, відмовляючись від природних інстинктів. Такий ідеал розглядає життя як щось, що потрібно подолати або переступити, а не прийняти і ствердити. Натомість аскетичний ідеал, зосереджуючись на потойбічному світі та маренні, призводить до нігілізму: знеціненні наявного життя та існування.

Придушення своїх природних інстинктів також пов'язане з такими християнськими «чеснотами», як смирення, безкорисливість, непротивлення та любов до своїх ворогів. Заохочення цих якостей може лише призвести до того, що ми покалічимо свою особистість обмеженням та запереченням нас самих. В кінцевому підсумку ці якості не лише не дають нам стверджувати власну силу та владу, але й, якщо ми перебуваємо в контексті християнського світогляду, дозволяють та підсилюють існування «зла».

Жалість та співчуття, в свою чергу, є ще більш небезпечними, адже піддають згубному впливу як тих, хто їх виявляє, так і для тих, хто їх приймає. Замість полегшення страждань жалість та співчуття увінчують їх, адже замість того, щоб тонізувати та підвищити життєві сили, присипляють їх та примножують слабкість.

«Співчуття цілком перекреслює закон розвитку, — отже, закон добору. Воно підтримує те, що вже хилиться до загибелі, боронить приречених і

неспроможних і завдяки надміру безпорадних і безталанних, яким дозволяє жити, саме життя робить похмурим і непевним» [15, «Антихрист»; §7].

Цінності, народжені з невдоволення та слабкості, хоч і вважаються добродесними, в кінцевому підсумку заперечують життя і є шкідливими для людини та життя в цілому.

Для Ніцше фундаментальна проблема традиційної моралі виходить за рамки простого утвердження фіктивних об'єктивних моральних фактів. Суть проблеми полягає в конкретних моральних «фактах», які вона відстоює – таких, як негативність будь-якого виду страждань і встановлення як найвищих цінностей щастя, комфорту і безпеки. Такий підхід, на думку Ніцше, сповнює життя слабкості та хворобливості.

Цьому Ніцше протиставляє іншу перспективу – страждання може слугувати для нас потенційним джерелом сили та творчості. Все, що нам потрібно – прийняти страждання як невід'ємну частину життя, як виклик і як змогу покращувати себе. Постійне прагнення перманентного стану комфорту породжує лише слабких духом людей, саме тому лише мужнє протистояння негараздам і прийняття викликів долі здатне привести нас до величі:

«Вам, либонь, кортить [...] позбутися страждання; а ми – ми, напевно, хотіли б, аби воно було витонченішим і дошкульнішим, ніж будь-коли! Добробут, як ви його розумієте – це аж ніяк не мета; ми бачимо в ньому кінець, межу, за якою людина стає сміховинною і нікчемною – такій людині бажаєш загибелі!» [14, с. 139]

Тому Ніцше пропонує нам звернутися до прикладу знаті воїнів у дохристиянську епоху. Їх він вбачає представниками справжньої шляхетності, яка приймала і стверджувала життя у всіх його проявах. У цьому ж значенні

Фрідріх вводить поняття «amor fati» («любові до долі»): «Я хочу дедалі глибше засвоювати вміння сприймати необхідність в усіх речах, як їхню красу — так я стану одним з тих, хто робить речі прекрасними. Amor fati: нехай відтак це буде моєю любов'ю!» [11, с. 162]

Лише бачення життя таким, яким воно є, з усіма його творчими та руйнівними елементами, спонукає нас до чогось більшого в нас самих. Людина, яка вміє відповідати викликам і вбачає в них можливості для зростання, здатна досягти найвищого потенціалу. На відміну від акценту на жалості, співчутті та полегшенні страждань у християнській традиції, для Ніцше страждання є певним каталізатором, що, попри негативний досвід, спонукає до подолання та перевершення своїх слабкостей і недосконалостей.

Християнство, на думку Фрідріха, є прикладом егалітаризму, послідовним критиком якого був Ніцше; функціонування ж такого руху забезпечується необхідністю підпорядкування та дотримання неспростовним догматам усім членам цього руху. Заздалегідь визначені норми та правила у морально-ціннісній системі, що претендує на безапеляційну об'єктивність, значущість, універсальність та істинність, породжують конформізм та стадний менталітет, спрямовані на придушення будь-якого індивідуального виступу чи проявлення. Мораль сама по собі виникає саме всередині груп задля забезпечення їхнього функціонування та виживання.

«Там, де зустрічаємо мораль, там ми знаходимо оцінку та ієрархію людських прагнень і вчинків [...] Мораллю особу навчають ставати функцією стада і визначати свою цінність винятково у сенсі такої функції» [11, с. 118].

Початкова або ж первісна форма моралі виникає на тлі базових потреб та інстинктів задля виживання та процвітання. В організованих групах шанси на виживання підвищувалися в рази, тому задля кращої організації

співіснування і забезпечення спільних інтересів, всередині людських груп свідомо чи несвідомо виникають правила та норми поведінки. Тому «добрим» є те, що є корисним для певної групи і навпаки. Тут можна і простежити те, що різні групи будуть мати різні «корисні» для них речі, тому і система норм у різних груп буде відрізнятися:

«Оскільки умови збереження однієї громади істотно відрізнялися від умов виживання іншої, їхні моралі теж дуже відрізнялися. З огляду на майбутні перетворення стад і громад, держав і суспільств, можна пророкувати, що моралі й надалі дуже відрізнятимуться. Мораль є стадним інстинктом в окремій особі» [11, с. 118].

Однак, попри те, що стадна ментальність, яка виникає з здорових інстинктів та бажання до спільного процвітання, з плином часу і наростанням відмінностей між «рабською мораллю» та «мораллю панів», що виокремлюються на пізніх етапах розвитку людських спільнот, починає спотворюватися. «Рабська мораль», яка народжується з образи і слабкості, перевертає цінності «моралі панів» і прагне приручити та одомашнити сильних та незалежних особистостей. Ті ж, хто йтиме проти такого сліпого підпорядкування, буде підданий остракізму і покаранню. Такий хід речей врешті-решт призведе нас до суспільства тотального конформізму, в якому вираження інакодумства буде вважатися за злочин. Для Ніцше ж джерелом здорового розвитку людства є індивід. Натомість така «стадна ментальність» врешті-решт призведе до суспільства самовдоволених, не амбітних і позбавлених будь-яких вищих прагнень людей – «суспільства останніх людей»:

«Горе вам! Настає час, коли людина більше не зможе народити зірку. Горе вам! Настає час наймерзеннішої людини, що й сама вже не зможе себе зневажати [...] земля зменшилася і по ній скаче остання людина, котра все

зробила малим. Незнищений рід її, як земляні блохи. Остання людина живе найдовше [...] Немає пастиря, лише отара! Кожен хоче рівності й усі рівні, а хто відчуває інакше, добровільно йде до божевільні» [16, с. 9].

Таке, доведене до крайнощів, стадне мислення «останніх людей» може породити особливу форму нігілізму, для якого всі цінності та смисли нівелюються задля сліпої відданості колективу.

Натомість Ніцше унаочнює форму нігілізму, з якою людство вже стикнулося. Найзнаменитіший вираз Фрідріха про «смерть Бога» демонструє нам це. Через те, що наука набрала ще небаченого донині авторитету, а також внаслідок все більш зростаючої секуляризації суспільств, криза системи цінностей простежується вже зараз. В свою чергу, Ніцше не має на увазі буквальну смерть Бога, однак вказує нам на грандіозність події, що відбулася, однак її значення ще не віднайшло свого розуміння. Така подія знаменує глибинні наслідки для традиційних моральних цінностей, адже сама їх легітимність як абсолютних та незмінних норм втрачається через «смерть» або ж «вбивство» їхнього головного законодавця. Людина залишається сам-на-сам з відчуттям полишеності у світі, що не має універсальних етичних засад та цінностей.

Людство перебуває в надзвичайно жахливому становищі, за крок до всеохопного нігілізму, який призведе його до смерті фізичної або ж смерті метафоричної, коли відсутність будь-яких цінностей виллється у повну втрату будь-яких амбіцій та творчого начала людей – всього того, що вивищувало їх у цьому світі. Через відсутність будь-яких цінностей людство втратить будь-які орієнтири та прагнення. Або, найімовірніше, люди шукатимуть собі інших хибних ідолів, які будуть заміниками Бога задля заповнення порожнечі відсутності смислу. В цьому контексті держава може виступити наступницею церкви, яка також прагнула забезпечити повне придушення і контроль

індивіда на власну користь. І перший, і другий шляхи наблизять втілення суспільства «останніх людей», яке вже було охарактеризоване раніше.

Кінцева ж мета Ніцше – викрити життєзаперечувальну природу традиційної моралі і наслідків, що вона залишає по собі; та прокласти шлях до створення нових, життєствердних цінностей, які прославляють індивідуальну силу, творчість та прийняття життєвих викликів – це є тим єдиним виходом, що може вивести людство з безнадійної кризової ситуації. «Смерть Бога» постає грандіозним викликом, який, з одного боку, може призвести до жахливої катастрофи, але, з іншого боку, така подія надає настільки ж великі можливості у вигляді свободи творити нові цінності та нове життя. Тому серед непогоди та похмурості теперішнього становища людству виринає промінь надії, втілення якої цілком і повністю залежить від рішучості та готовності приймати відповідальність за своє майбутнє:

«Справді, ми, філософи і “вільні духом”, на звістку про те, що “старий Бог помер”, відчуваємося ніби осяяні новою вранішньою зорею; наше серце сповнюється подякою, подивом, передчуттям, надією: нарешті, нам знову відкрився обрій — нехай навіть туманний; нарешті, наші кораблі знову можуть вирушити у плавання, готові до небезпек; знову дозволений будь-який ризик заради пізнання; море, наше море знову розкинулося перед нами; і, можливо, ніколи ще воно не було настільки “відкритим морем”» [11, с. 211].

2.3. Переоцінка цінностей, «Надлюдина»

У світлі метафоричної «смерті Бога» як абсолютного джерела сенсу та моралі, людство постає зробити вибір: втратити об’єктивні основи для

цінностей та свого призначення; або ж, інший шлях, який пропонує Ніцше, – переоцінка та створення власних цінностей.

Домінуючі моральні рамки перешкоджають формуванню будь-якої здорової індивідуальності, закупуваючи життєві сили та створюючи стагнацію людській творчості. Тому Ніцше пропонує повністю переглянути та піддати сумніву існуючі основи та обмеження, що несуть за собою традиційні моральні цінності. Така переоцінка та сумнів не є повним запереченням моральних цінностей як таких, однак – спробою відкидання цінностей, що в своїй основі заперечують життя. Будь-яка мораль, що стверджує і прославляє «досконаліший» метафізичний світ поза межами нашої фізичної сфери існування, повинна бути подолана. Саме тому Ніцше приписує таким постатям як Сократ і Платон негативну конотацію, адже вони є тими, хто заклав основи тенденції, які продовжуються і дотепер. Розгляд світу як неповноцінної «тіні» істинної реальності або утвердження того, що тіло це «в'язниця душі» ілюструє таку антиприродну тенденцію. Такий розгляд земного існування невідворотно призводить до деградування, тому людині необхідно «повернутися до природи». Таке «повернення» не слід вбачати у варваризації, механізації чи примітивізації людства. «Натуралізація людини» – це реінтеграція людини в царство природи та відновлення утраченого між ними зв'язку. Людина, звісно, не повинна бути зведена до подоби звіра, однак їй необхідно утвердити свою особливу сутність, яка пов'язана з нашими глибинними пристрасними та інстинктивними устремліннями. Життя характеризується динамічними поривами та імпульсами, тому придушення та зведення життя до раціоналізованої механізації калічать та принижують його [34, р. 105-106].

Ніцше закликає до повного переосмислення того, як цінності організовані та розставлені за пріоритетами. Розуміння справжніх функцій і походження наших цінностей стає вирішальним для потенційної відмови від

них або їхнього перегляду. Цей шлях критичної оцінки представлений як головний каталізатор необхідної трансформації та орієнтації в складних життєвих ситуаціях. Це виклик самим підвалинам та основам, що слугували фундаментом всієї попередньої традиції філософії. Жодна цінність більше не може сприйматися як даність – все повинно бути створено з нуля через процес ретельної переоцінки. Критерій, який Ніцше пропонує для переоцінки та перебудови системи цінностей, є фундаментальним принципом самого життя. Цінності слід вимірювати тим, наскільки вони посилюють висхідні сили життя або ж спотворюють життєву волю до влади, притаманну всім живим істотам [34, р. 135-136].

Для Ніцше шлях вперед полягає в тому, щоб вийти за межі стадного мислення, створити власні цінності і жити як вільні духом творці. Зрештою, нам необхідно вийти за рамки усталених понять «добра» і «зла», притаманних «рабській моралі». Натомість слід відкинути будь-яку демонізацію «злих» рис, котрі в своїй основі можуть бути таким, що навпаки спонукають нас до утвердження життя.

Творення цінностей – це не вигадкування ідеалів на пустому місці; цінності повинні органічно випливати з аспектів життєвого досвіду людини, з пристрастей та інстинктів. Наші цінності – це не зовнішньо нав'язані приписи, однак це творче вираження нас самих: «Хай ваша власна суть, а не шкаралупа й не личина буде вашою чеснотою – ось істина з глибин вашої душі, добродіє!» [16, с 69]. Цінності не виникають як порожні абстракції, вони є життєво необхідними вимогами та орієнтирами, що ведуть нас через перешкоди у наповненому інтенсивної боротьби за самоствердження світі.

Лише прийнявши виклики, які кидає нам світ, ми будемо здатні нав'язати свої власні нові сенси та орієнтири. Такі життєві пориви присущі лише рідкісним героїчним особистостям, які спроможні протистояти такому

жахливому порядку речей, що постав перед нами в ці буремні часи. Тому творення нових цінностей вимагає спочатку повного руйнування усталених цінностей, що отруюють життя. Це акт найвищої духовної мужності та творчої відваги:

«І той, хто повинен бути творцем у добрі та злі, воістину, той повинен бути спершу руйнівником, що розбиває цінності. Так належить найбільше зло до найбільшого блага; і це благо є творчим» [16, с. 87].

Лише подолавши глибоко вкорінені приписи рабської моралі, можна прокласти шлях до розквіту людського потенціалу і приходу «Надлюдини», яка створює сенс і цінності для себе та свого існування. «Померли всі боги; тепер ми хочемо, щоб жила надлюдина» [16, с. 58]. «Надлюдина» втілює творчий потенціал, незалежність і прагнення до досконалості, які, на думку Ніцше, мають бути закладені в основі нової життєствердної моралі.

Поняття «Надлюдина» (нім. «Übermensch») дуже часто піддається хибній інтерпретації та викривленому розумінню. Завдяки тлумаченням, які виникли вже після смерті Фрідріха Ніцше, концепція «Надлюдини» стійко асоціюється з ідеями виняткової фізичної досконалості або ж просування ідей щодо расової вишості тощо. Однак насправді ж погляди Ніцше були надзвичайно далекими від такого бачення, ба більше, ще за життя уродженець Рекену зятято критикував та був противником прихильників такого роду думок. Найпоказовішим буде приклад того, як Ніцше ставиться до німецького мілітаризму та Німеччини зокрема: після написання свого першого твору «Народження трагедії з духу музики» і участі у франко-пруській війні 1870 – 1871 рр. Ніцше відкидає свій юнацький романтизм щодо питань війни та німецького патріотизму. Він вбачав серйозну проблему, з якою стикнулася тільки-но сформована Німецька імперія після перемоги над Францією, а саме в тому, що відчуття перемоги викликало у німців зростаюче почуття

самовдоволеннях та культурної вищості. В реальності ж це призвело до культурної та інтелектуальної деградації, натомість всі сили та ресурси почали спрямовуватися на військові справи, нехтуючи розвитком культури та філософії. Німці, заклопотані своїми минулими перемогами та надмірною увагою до історії, втрачають здатність жити своїм сьогоденням. Зростання ролі держави та невпинне нарощення військового потенціалу, в свою чергу, починає придушувати індивідуальну самореалізацію.

Однак слід зауважити, що критика Ніцше щодо війни була спрямована в першу чергу на його сучасність. Він, дійсно, визнає шкоду, що війна, у вигляді, якого вона набула, є достатньо руйнівною та жахливою. Попри це, не слід називати Ніцше пацифістом. Війну саму по собі Ніцше сприймає як виклик та засіб задля досягнення самоперевершення. Завдяки війні були сформовані великі цивілізації минулого. При цьому, для Ніцше, сама цінність війни залежить від мотивів ведення цієї війни: війна, що ведеться задля досягнення певних дріб'язкових матеріальних вигод задля держави, гідна презирства; війна ж, що ведеться задля випробування своїх сил та як можливість для духовного зростання, є благородною.

З огляду на вище сказане, можна констатувати, що Ніцше жодним чином не поєднував поняття «Übermensch» з суто фізичною вищістю чи гнобленням. Навпаки, будь-які націоналістичні або ж шовіністичні погляди він розглядав як прояв «ресентименту» та слабкості.

Натомість, «Übermensch» – це не фізичне чи біологічне поняття, однак метафорична символізація індивіда, здатного подолати будь-які обмеження суспільними вимогами та рамками традиційних моральних систем. «Надлюдина» не прямує за встановленими суспільними нормами, вона формує власні цінності та принципи на основі свого життя та досвіду. Така людина

уособлює особливий стан буття, в якому вона прокладає власний шлях і виходить за межі будь-якого стадного мислення.

Потрібно також зазначити, що плутанина з значенням також виникає і на підставі неможливості влучного та максимально відповідного перекладу. Слово «Übermensch» Ніцше вводить у своєму творі «Так мовив Заратустра», воно складається з двох німецьких слів «über», що означає «над» або «понад», та «Mensch», що означає «людина». Внаслідок цього в українському перекладі фігурує саме «Надлюдина», що в свою чергу може ввести в оману, адже може виникнути стійка асоціація з такою собі «супер-людиною» з надлюдськими здібностями та фізичною перевагою. Однак в контексті філософії Фрідріха Ніцше «Übermensch» означає людину, що долає та виходить за межі звичайного традиційного способу людського існування. Відмінність між цими двома способами існування полягає в ціннісному контексті таких людей – звичайна людина живе згідно нав'язаних їй моральних цінностей; «Übermensch» їх відкидає і живе згідно своїм устанам та потребам. Таким чином, «Надлюдина» – це «понад-людина».

«Надлюдина» володіє винятковою здатністю до самоконтролю. Саме тому розглядати погляд Ніцше на імпульси та емоції необхідно виключно в цьому контексті. Людина має не просто заперечувати власні природні потяги, однак направляти їх у необхідне, у відповідності до її цілей, русло. Така здатність до опанування допоможе керувати власним життям відповідно до особистого внутрішнього компасу. Спрямування ж імпульсних життєвих сил не просто убезпечить нас від шкідливих речей та дурниць, однак допоможе досягти ще небачених висот. Води життєвих сил повинні бити ключем річок у необхідності з нашою метою, а не деградувати у застійні озера, що не мають виходу до наших кінцевих прагнень.

Здатність творити нові цінності випливає з творчості, характерної «Надлюдині». Вона є господарем свого життєвого шляху, який вона протоптує власними оригінальними способами. «Надлюдина» втілює характеристики третьої стадії метафоричного особистісного зростання, яке Ніцше наводить в книзі «Так мовив Заратустра» [16, с. 15-17]. Стадія верблюда є відповідником середньостатистичній людині, уярмленій тягарем загальноприйнятої моралі та цінностей, тому як і верблюд, вона прямує через пустелю життя з важким, нав'язаним їй багажем; Стадія лева уособлює наступний етап – звільнення від кайданів зовнішньо нав'язаних обмежень, подібно до лютування лева, людина віднаходить в собі внутрішні сили та мужність, щоб прокласти для себе шлях до створення власних цінностей; Стадія дитини – завершальна стадія, в якій людина починає втілювати свої власні ідеали та цінності в життя, подібно до дитини, у грайливій формі починає свій шлях з чистого листа без тягаря усталених норм та суспільних очікувань. «Надлюдина», аналогічно до дитини, творчо та ставиться до свого життя.

«Надлюдиною» рухає рішучість долати труднощі та перешкоди задля досягнення досконалості та самореалізації. Прагнення зростання та самовдосконалення підштовхують на звернення все нових досягнень та підкорення незвіданих вершин. Перепони ж з необхідністю слугують трамплінами у особистісному зростанні, випробовуючи та вдосконалюючи власні сили. У цьому контексті постає ще одне важливе поняття – «воля до влади».

«Воля до влади» – поняття, що лежить в основі самої сутності життя, воно є фундаментальним рушійним прагненням, притаманним та характерним всьому живому [14, с. 18]. Ніцше розглядає це у вимірі того, що будь-який живий організм, будь-то найпростіший чи найскладніший, прагне розширювати свою владу. І хоча «воля до влади» має метафізичне трактування, адже Ніцше розглядає її як природу самої реальності, в якій весь

універсум буття можна розглядати як прояв «волі до влади» [14, с. 43-44], однак для філософії Ніцше таке трактування не є істотно важливим. Натомість культурно-соціальна інтерпретація «волі до влади» відіграє чільну роль. Така версія розглядає моральні системи не як об'єктивно існуючі, однак як такі, що виникають під впливом «волі до влади» тих чи інших груп. Етимологічно слово «Macht» може означати як владу, так і можливість або свободу, пов'язану з здійсненням влади; в такому ключі «Wille zur Macht» набуває більш широкого значення і розуміння як різновид потенціалу чи спроможності впливати на світ, формувати реальність відповідно до своєї волі. Люди та групи у всіх сферах свого буття виражають свою «волю до влади»: у політичній та соціальній сфері одні класи та партії прагнуть досягнути домінування над іншими; у сфері мистецтві митець створюючи певний витвір, також реалізує свою «волю до влади», адже нав'язує своє бачення світу іншим; релігії та держави також прагнуть досягти контролю над масами, реалізуючи свою «волю до влади»; тощо. Отже, «воля до влади» – це не лише прагнення панувати над іншими, це прагнення стверджувати та нав'язувати власне бачення та інтерпретацію світу задля посилення своєї влади.

В цьому світлі відкривається інша перспектива – «Надлюдина» також керується «волею до влади», однак це не полягає в вузькому значенні прагнення отримати владу над іншими, домінування чи підкорення. Натомість своєю «волею до влади» «Надлюдина» прагне реалізувати весь наявний потенціал та досягти особистої досконалості.

Отже, «Надлюдина» представляє певний ідеал, який зображує Ніцше. І хоча такий ідеал є бажаним і повинен бути нашою метою, він все ж залишається недосяжним для більшості людей. І це визнає Ніцше. Однак, попри це, «Надлюдина» повинна і може позитивно впливати на людство вже зараз, вона повинна слугувати для нас тим необхідним джерелом натхнення і спонукання нашого вдосконалення та зростання.

Натомість наблизитися до «Надлюдини» може виняткова меншість, яким притаманний аристократизм духу. Для Ніцше це полягає в наявності всіх тих, якостей та здатностей, які він визначає як такі, що за своєю сутністю є життєствердними. Аристократи духу це ті, хто має внутрішні сили та відвагу прийняти виклики та складнощі життя, долаючи труднощі задля досягнення свого найвищого потенціалу. Саме тому аристократизм не притаманний виключно як атрибут соціального рангу чи спадкового привілею, тому що не кожен аристократ підходить під тип аристократичної людини за Ніцше. Насправді Ніцше доволі часто критикував історичну європейську аристократію як таку, що позбавлена справжнього благородства і зазвичай була джерелом пануючого декадансу. Тому лише справжній аристократизм зможе врятувати світ, який перебуває в ціннісній кризі та втрачає будь-які орієнтири, від катастрофи занурення в нігілізм.

Висновки до розділу 2.

Ніцше простежує історичні витoki традиційної моралі і головною причиною перевероту цінностей, що опираються на благородство та силу, він називає «бунт рабів» – ціннісна інверсія, що перевертає моральну ієрархію на користь слабких та пригнічених. Ніцше критикує такий стан речей наявної панівної християнської моральної системи. На його думку, моральні цінності, засновані на поняттях гріха, аскетизму та смиренності, перешкоджають людину до її особистісного зростання, пригнічують її здатність то творчого вираження своїх життєвих сил і найголовніше – в своїй основі є такими, що заперечують життя.

Тому, з огляду на численні недоліки традиційної моральної системи, Ніцше спонукає людство до переоцінки цінностей, і врешті – створення нових власних моральних норм, що мали б винятково життєствердний характер та вели б людину до її особистісного самовдосконалення. Без прийняття земного

життя таким, яким воно є, такий процес – неможливий. Центральне місце в такій переоцінці та створенні нових цінностей займає концепція «Надлюдини» – ідеальний тип людини, яка подолала обмеження традиційної моралі і обрала шлях творчого самовираження і прийняття будь-яких викликів долі.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ Ф. НІЦШЕ

Ідеї Ніцше ще за його життя були піддані хибним інтерпретаціям, які в свою чергу вже послуговували джерелом подальшого спотворення його філософії на початку ХХ ст. Найбільше зусиль до цього доклала сестра Ніцше, Елізабет Ферстер-Ніцше, яка була розпорядницею літературної спадщини брата. Чимало уривків та пасажів з творчості Ніцше було викреслено та змінено, що утворило хибний образ Фрідріха, яким він насправді не був. Як приклад, можна лише зазначити, що Ніцшеве ставлення до німецького мілітаризму та антисемітизму був перпендикулярно протилежним до того, яким його намагалася висвітлювати німецька пропаганда разом з активною співучастю рідної сестри. Таке хибне уявлення про філософію Фрідріха Ніцше створило чимало завад та упереджень, які відтермінували детальний та неупереджений огляд його творчості. Ба більше, лише той факт, що повне критичне зібрання творів Ніцше було випущено у 70-их роках ХХ ст. зусиллям італійських дослідників Джорджо Коллі та Маціно Монтінарі, вказує на те, що адекватне дослідження спадку Ніцше було розпочато відносно нещодавно.

Незважаючи на всі спотворення філософії Ніцше, не можна ігнорувати морально-етичні складнощі, які підняла його критика традиційної моралі.

Доволі поширеним є сприйняття Ніцше як нігіліста, який повністю відкидає будь-які моральні цінності та виступає за світ без сенсу та мети. І хоча його позиція має деякі елементи, що навіюють нігілізмом, однак в своїй суті є більш складною і не зводиться лише до простого відкидання моральних цінностей як таких.

Ніцше критикує будь-які форми нігілізму. Навіть більше, відмова від традиційної моралі не є відмовою заради самої відмови, натомість вона

формує перший крок до створення нових, життєствердних цінностей, які сприятимуть процвітанню людства. Його концепцію «Надлюдини», що в переважній своїй більшості хибно інтерпретується, можна розглядати як спробу сформулювати новий тип етичного ідеалу, заснований на утвердженні життя, прийнятті страждань і негараздів як невід'ємної частини буття, прагненні до досконалості і творчості, що, в свою чергу, може бути цілком слушним аргументом проти уявлення про нього як про «закостенілого нігіліста».

Також Ніцше не слід сприймати як прихильника тоталітаризму чи будь-яких форм домінації та пригнічення. Так, Ніцше послідовний критик егалітаризму та демократії у всіх її проявах, однак це аж ніяк не спростовує того факту, що його критика також спрямовується і на будь-які форми придушення індивідуального, на державу як таку, зокрема. Сама ідея фіксованої соціальної ієрархії та владних структур є неприйнятною. Така позиція скоріше ріднить його з лібертаріанськими та анархічними течіями, хоча, очевидно, що самого Ніцше до них зараховувати не слід.

Загалом, критику Ніцше традиційної моралі потрібно розглядати як виклик догматизму і конформізму усталених моральних систем. Ставлячи під сумнів основи наших моральних переконань і цінностей, Ніцше в першу чергу заохочує нас брати на себе відповідальність за власний моральний вибір і зобов'язання.

Водночас, важливо розуміти потенційні небезпеки підходу Ніцше. Точніше те, з чим його погляди вже стикнулася – з свідомою або ж несвідомою хибною інтерпретацією. Акцент Ніцше на волі до влади та цінності сили може бути, або ж точніше вже був, витлумачений як виправдання жорстокості, гноблення та фізичної домінації. Проте варто визнати, що Фрідріх Ніцше і сам достатньо доклався для того, щоб його

погляди сприймалися таким, достатньо контраверсійним чином. Така свідома провокація мала на меті спонукати до більш свідомого перегляду переконань та стану наявних речей.

І хоча Ніцше виступає проти нігілістичних та життєзаперечних тенденцій, однак його ідеї все ж таки можуть привести до своєрідного етичного соліпсизму, де людина живе лише за власними правилами та нехтує потребами інших. Така відмова від універсальних моральних принципів все ж може призвести до стану речей, коли кожен «матиме свої цінності», однак це нівелює важливість цінностей як таких. Це ж в свою чергу призведе все того ж нігілізму, проти якого застерігав Ніцше. Адже, власне, як стверджує сам Фрідріх, люди схильні до «стадного мислення», тож без спільних моральних засад індивіди можуть просто перейняти цінності свого найближчого соціального кола або домінуючого культурного наративу. Таке фрагментарне розподілення на групи з різними ціннісними системами не приведе нас до «суспільства індивідів», які готові брати відповідальність за своє життя, однак натомість поверне нас до того історичного етапу людства (яке і описував Ніцше у доволі позитивному ключі), коли різні групи мали власні цінності у відповідності до вимог, необхідних для їхнього виживання. Важко сказати, що Ніцше хотів аби ми всі «повернулися до печер», проте можна з впевненістю сказати, що він бажав того, аби людство крокувало у світле майбутнє, в якому воно здатне розкрити свої життєві (чи ж життєствердні) потенціали.

Тому, у світлі вище сказаного, потрібно застосувати те, чому нас вчить Ніцше у своїх творах – переосмислення та відкидання авторитетів. І в першу ж чергу це потрібно застосовувати стосовно самого Ніцше. Власне, це й впливає з його філософії – створення своїх цінностей (однак в цьому випадку скоріше про власні світоглядні переконання). Тому прийняття кимось світоглядних позицій Ніцше суперечило б світоглядним позиціям самого Ніцше, адже в такому разі це було б лише тим самим «стадним рефлексом».

Справжнім застосуванням філософії Ніцше було б критичне ставлення до його ідей, а не прийняття їх як догми.

Зрештою, дух філософії Ніцше полягає не в конкретному змісті його ідей, а в підході, який він обстоює: невпинному самоаналізі та творчому пошуку. Не потрібно сліпо повністю приймати чи відкидати ідеї Ніцше чи будь-кого іншого, натомість використовувати їх для свого особистого зростання.

Сама ж філософська система Фрідріха Ніцше не є чимось цілком систематичним, цілісним та практичним, як-от у Канта. Чіткої послідовної альтернативи, що потрібно робити, у Ніцше точно немає. Натомість як і сама особа філософа, його бачення та концепції слід розглядати більш поетично. Його критика слугує для нас не детальним вказівником, що потрібно робити, однак глибоким та провокативним викликом. Ніцше чудово ставить діагноз світу, який стоїть над прірвою неминучої катастрофи. Тому в світлі цієї події ми повинні набратися мужності перед обличчям цієї безодні. Навіть у світі, який може здаватися безглуздим і абсурдним, ми здатні творити власні цінності та стверджувати життя в усій його трагічності та красі. Врешті-решт на нас вже лежить відповідальність того, яким залишиться світ після нас, тому головним нашим обов'язком є усвідомлення і прийняття цієї відповідальності.

У цьому сенсі спадщина Ніцше – це не набір відповідей, а набір запитань. Його слова не призначені для сліпого наслідування, але для боротьби, виклику і перетворення. Його бачення – це не кінцевий пункт призначення, а відправна точка для наших власних філософських та екзистенційних пошуків.

Висновки до розділу 3.

Критика Ніцше традиційних цінностей та його заклик до переоцінки моралі вже більше століття продовжує співпадати з сучасними тенденціями, з їх прагненням кинути виклик усталеним нормам і створити нові рамки для розуміння світу. Попри це, доволі часто життєтворча та життєствердна частина філософії Ніцше ігнорується або ж не помічається на користь його умовно «нігілістичного» вкладу.

Філософія Ніцше також була предметом хибного тлумачення та привласнень, які спотворювали його ідеї для виправдання власних ідеологічних цілей. Незважаючи на ці суперечності, думки Ніцше залишаються життєво важливими і не лише спонукають, однак провокують нас до роздумів, підштовхують нас до осмислення фундаментальних питань буття і прагнення до особистої та суспільної трансформації.

ВИСНОВКИ

У ході дипломного дослідження було досягнуто головної мети – розгляду критики Фрідріхом Ніцше традиційних моральних цінностей. Були

розглянуті ідейні джерела філософії Ніцше, його критика та переосмислення традиційної моралі, а також актуальність його ідей у сучасності.

Розглянуто філософський та історичний контекст, в якому Ніцше розвивав свої ідеї, підкреслено кризу цінностей, якою була позначена його епоха.

Проаналізовано стосунки Ніцше з філософією Іммануїла Канта. Критичний підхід та само особа Канта були об'єктом поваги Ніцше, однак з часом відбувся перехід Ніцше на позицію повного неприйняття філософії Канта, яку він вважає обмеженою та непридатною для реалій сучасного світу.

Висвітлено схожості та можливий вплив між філософією Артура Шопенгауера на філософію Ніцше. Песимістична філософія Артура Шопенгауера справила глибоке потрясіння та захоплення на Ніцше, а наголос на ірраціональній природі буття ліг в основу подальших розмислів. Проте, зрештою, Ніцше піддає критиці песимізм Шопенгауера та обирає шлях створення власної життєствердної філософії.

Розглянуто паралелі між філософіями Фрідріха Ніцше та Ральфа Волдо Емерсона. Підкреслено особливий пієтет Ніцше до американського філософа, що був виражений у відсутності їдкої критики, притаманної німецькому філософові. Наведено схожості між їхніми поглядами щодо питань вітальності, життєствердності та наголосі на особистісному вимірі людського існування.

Детально досліджено критику Ніцше традиційної моралі, розкрито генеалогічний підхід щодо розгляду джерел походження моральних цінностей. Наведено бачення Ніцше моральних цінностей як продуктів

соціальних, культурних та історичних факторів, які еволюціонують з плином часу і не є статичними структурами чи вродженими універсальними істинами.

Розглянуто його критику християнської традиції та цінностей. Ніцше вбачав в них джерело тих цінностей, які він вважав життєзаперечними. Прийняття християнської моралі Ніцше називає причиною тієї ціннісної катастрофи, з якою людство стикнулося в сучасності. Ніцше розглядає християнство, яке, на його думку, сприяє розвитку таких цінностей, як слабкість, страждання та самозречення, як головну перешкоду для розвитку людського потенціалу та особистостей сильних духом.

Розкрито питання заклику Ніцше до переоцінки всіх цінностей та пов'язану з ним концепцію «Надлюдини» («Übermensch»). Ніцше вважав, що люди повинні створювати власні цінності на основі свого суб'єктивного досвіду, а не піддаватися зовнішнім цінностям нав'язаним іншими. Поняття «Надлюдини» постає втілювачем всіх тих позитивних та життєствердних якостей, які наводить Ніцше.

Оцінено актуальність ідей Ніцше для сучасної думки, а також можливі хибні інтерпретації його концепцій, які виникали свідомо або несвідомо, зокрема внаслідок докладених зусиль сестри Ніцше – Елізабет Ферстер-Ніцше. Підкреслено негативні та позитивні моменти філософії Фрідріха Ніцше задля унаочнення необхідності виваженого і обережного підходу до вивчення його філософії.

Наведено головний принцип, який резонує з ідеями самого Ніцше, і крізь призму якого слід вивчати ідеї Ніцше також – критичне ставлення до будь-яких авторитетів, необхідне для особистісного зростання будь-якого індивіда.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. Данканіч Р. Діалектика становлення Надлюдини в філософії Ф.Ніцше. Гілея: науковий вісник. 2013. № 75. С. 267-269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_75_113 (дата звернення 10.05.2024).

2. Данканіч Р. Концепт "Смерть Бога" в метафізиці Ф. Ніцше. Гілея: науковий вісник. 2013. № 76. С. 153-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_76_55 (дата звернення 10.05.2024).
3. Держко І. Метафізика людини в концепції "переоцінки всіх цінностей" Ф. Ніцше. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. № 1. С. 17-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2010_1_3 (дата звернення 10.05.2024).
4. Гречкосій Р. Самореалізація особистості у філософії Ф. Ніцше та Е. Фромма: релігієзнавчий аспект. Гілея: науковий вісник. 2013. № 72. С. 598-604. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_116 (дата звернення 11.05.2024).
5. Кант І. Критика чистого розуму; [Пер. з нім. та прим. І. Бурковського]. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
6. Кміт Ю. Фрідріх Ніцше. Літературно-науковий вісник. 1901. Кн. 8. С. 87–107.
7. Кузнецова К Ю. І. Кант та Ф. Ніцше: два підходи до критики метафізики. Гілея: науковий вісник. Київ, 2016. Вип. 114. С. 150–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_114_40 (дата звернення: 16.03.2024).
8. Лютий Т. Вчення Шопенгауера та філософія Ніцше в контексті формування владно-вольового дискурсу. Магістеріум. Вип. 3. Історико-філософські студії; [редкол. : В. С. Горський (голова) та ін.]; Національний університет "Києво-Могилянська академія". Київ, 2000. С. 52-62. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13796> (дата звернення: 17.03.2024).
9. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення. Київ: Темпора, 2017. 978 с.
10. Лютий Т. Українське ніцшеанство. Наукові записки НаУКМА. 2011. Т. 115 : Філософія та релігієзнавство. С. 60-66. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3685> (дата звернення: 17.03.2024)
11. Ніцше Ф. Весела наука. Харків: Фоліо, 2020. 288 с.

12. Ніцше Ф. Народження трагедії. Невчасні міркування I–IV. Львів: Астролябія, 2022. 624 с.
13. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. Львів: Літопис, 2002. 320 с.
14. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Харків: Фоліо, 2023. 224 с.
15. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. Київ: Основи, 1993. 416 с.
16. Ніцше Ф. Так мовив Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого. Харків: Фоліо, 2019. 254 с.
17. Патерикіна В. Десакралізація людини у філософії Фрідріха Ніцше. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ, 2013. Вип. 76 (9).
18. Рассел Б. Історія західної філософії; [Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука]. Київ: Основи, 1995. 759 с.
19. Рьод В. Шлях філософії: з XVII по XIX століття; [Пер. з нім. В. Терлецького та О. Ведрова]. Київ: Дух і Літера, 2009. 388 с.
20. Рьод В. Шлях філософії: з XVII по XIX століття; [Пер. з нім. В. Терлецького та О. Ведрова]. Київ: Дух і Літера, 2009. 388 с.
21. Савельєв В. П. Філософія життя Ф. Ніцше у контексті постмодерну. Вісник Черкаського університету. Серія Філософія. 2007. № 110. С. 5-12. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/id/eprint/1026> (дата звернення: 17.03.2024).
22. Савонова Г. І. Гуманістичний проєкт Ф. Ніцше «Надлюдина». Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2021. № 3. С. 18-25. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13329> (дата звернення: 17.03.2024).
23. Сомов А., Генеза ідеї надлюдина в європейській філософії: концепція Фрідріха Ніцше. ГРАНІ 2015, 18, 109-116. URL: <https://doi.org/10.15421/1715108> (дата звернення 10.05.2024).

24. Янушевич І., Цехоцька О. Ніцшеанство та проблеми сучасної моралі. Докса. 2017. Вип. 2. С. 84–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/doksa_2017_2_10 (дата звернення: 16.03.2024).
25. Burnham D. The Nietzsche Dictionary. London, NY: Bloomsbury, 2015. 360 p.
26. Dolson G. N. The Influence of Schopenhauer upon Friedrich Nietzsche. The Philosophical Review. 1901. Vol. 10, №3. P. 241-250.
27. Emerson R. W. "The Conduct of Life" in The Works of Ralph Waldo Emerson, vol. 6, The Conduct of Life. Indianapolis: Liberty Fund, 2010. 146 p.
28. Emerson R. W. Self-Reliance. New York: The Peter Pauper Press, 1967. 64 p.
29. Leiter B. The Routledge Philosophy Guidebook to Nietzsche On Morality. Routledge, 2002. 323 p.
30. May S. Nietzsche's Ethics and his War on Morality. Oxford University Press, 2002. 212 p.
31. Owen D. Nietzsche's Genealogy of Morality. Acumen Publishing Limited, 2007. 180 p.
32. Pearson K. A. A Companion to Nietzsche. Wiley-Blackwell, 2007. 600 p.
33. Schopenhauer A. The World as Will and Representation, trans. E. F. J. Payne, ed. Arthur Hübscher, vol. 2. New York: Dover Publications, 1966. 1247 p.
34. Sedgwick P. R. Nietzsche. The Key Concepts. NY: Routledge, 2009. 176 p.
35. Williams G. Nietzsche's response to Kant's morality. Philosophical Forum. 1999. Vol. 30, №3. P. 201–216. URL: <https://doi.org/10.1111/0031-806X.00014> (дата звернення: 16.03.2024).
36. Zavatta B. Historical Sense as Vice and Virtue in Nietzsche's Reading of Emerson. Journal of Nietzsche Studies. 2013. Vol. 44, №3. P. 372-397. URL:

<http://www.jstor.org/stable/10.5325/jniestud.44.3.0372> (дата звернення:
10.02.2024).